

ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ РОЗРОБКИ ІДЕЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ШКОЛЯРА В УМОВАХ ГУМАНІТАРНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

© О. І. Галян

У статті гуманітарна освітня парадигма розглянута з позиції можливостей реалізації ідеї суб'єктності особистості школяра. Визначено, що організація навчальної діяльності на засадах принципу гуманітарності забезпечує формування в учнів особистісного світосприйняття та зміну підходу до процесу засвоєння знань. З огляду на це суб'єктність виявлятиметься в побудові ними власних смислів, світоглядних позицій та мотиваційно-ціннісних настанов, що підтверджено сучасними вимогами до освітнього середовища

Ключові слова: суб'єктність, розвиток суб'єктності, гуманітарність, гуманітарна освітня парадигма, гуманітарний спосіб пізнання

1. Вступ

Сучасний етап суспільного розвитку пов'язаний із впливом глобалізаційних тенденцій та цивілізаційних криз на різні сфери життєдіяльності людини. Особливо актуальними окреслені процеси стають у контексті аналізу трансформаційних змін у системі навчання, виховання, а, особливо, розвитку підростаючого покоління, спричинюючи активні дискусії щодо питань освітніх стратегій, змісту освіти, форм і способів організації педагогічної взаємодії. Системні перетворення в освіті, вибір адекватної освітньої моделі – потреба сучасного освітнього простору. Однак ці зміни повинні бути науково обґрунтованими та відкривати можливості для успішної самореалізації суб'єктів педагогічної співдії.

Наприкінці ХХ століття методологія педагогічної науки була розширена завдяки введенню інтегративного принципу гуманітарності, який привніс у розуміння педагогічного процесу не тільки своє бачення ролі учня в засвоєнні знань та виробленні конкретних форм поведінки, а і новий зміст сучасної освіти. Йдеться про її орієнтованість на усвідомлення школярем свого призначення в світі (особистісно-ціннісний компонент), цілісне уявлення про навколишній світ і самого себе з акцентом на процесі розуміння сутності знань, новий тип ставлення до знання, особливості його привласнення (когнітивно-особистісний компонент), розвиток такої характеристики особистості як гуманітарність, здатність до діалогу в процесі педагогічної співдії (суб'єкт-орієнтований компонент). Результатом означеного стало окреслення перспектив впровадження нової освітньої парадигми – гуманітарної. Її теоретико-методологічні засади віддзеркалили нові підходи до цілетворення в освіті. Однак підготовлені вони були попередніми парадигмальними пошуками (зокрема, у гуманістичній традиції), тому частково представлені в форматі сучасного освітнього процесу, де апіорі вказується на активний, суб'єктний характер діяльності учня, його самостійність та творчість у засвоєнні знань. Крім того, гуманітарний контекст освітніх перетворень пов'язаний і з постмодерністськими підходами в науці, які по-новому поставили питання свободи і відповідальності людини, а отже, створили підґрунтя для переосмислення її суб'єктної сутності.

У контексті розглянутих тенденцій вважаємо дослідження можливостей забезпечення суб'єктного розвитку школярів у гуманітарному підході доволі актуальним як для теорії й методології педагогічної науки, так і з позиції реалізації означених аспектів у практиці навчання, виховання та розвитку підростаючого покоління.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемні питання гуманітаризації освіти стали предметом наукових розвідок педагогів, психологів та філософів. Насамперед, вона розглядалася ними в контексті динаміки парадигмальних змін педагогічної теорії та практики, де на новому рівні осмислювалися методологічні засади оптимізації освітнього процесу [1]. Це потребувало зміни схем мислєдіяльності, завдяки яким формується новий погляд на освітню ситуацію, новий тип інновацій [2]. Увага до вияву суб'єктності сутності зростаючої особистості в гуманітаризованому освітньому просторі детермінувала виокремлення гуманітарної педагогіки як галузі педагогічного знання, у якій обґрунтовано теоретико-прикладні питання реалізації суб'єкт-орієнтованого підходу до засвоєння дітьми соціокультурного досвіду [3] та, відповідно, необхідність оновлення змісту навчальної роботи. З цією метою було запропоновано онтогуманітарний дидактичний підхід до змісту підручників, що забезпечує «індивідуально-особистісну форму буття школяра і виявляється через особистісно-цінне, двосуб'єктне, розуміюче, контекстне, діалогічне / поліфонічне, емоційне, діагностичне знання» [4, 16]. Особливу зацікавленість викликали питання співвідношення категорії «розвиток» з можливостями прояву суб'єктності в межах різних типів історичної реальності [5], а також фундаменталізації в сучасних умовах «людиновимірного» сприймання особистості, яка реалізує свій потенціал та актуалізує в зв'язку з цим зовнішні умови власного життєздійснення. Такий підхід найповніше розкрив зміст гуманітарної педагогічної парадигми, філософська рефлексія якої з огляду на існуючі освітні практики по-новому презентує образ Людини постмодерного, не детермінованого суспільства та створює підґрунтя для розроблення конструктивного підходу до навчання, виховання та розвитку школяра [6].

Як бачимо, дослідницьку спрямованість сучасних наукових розвідок характеризує пошук теоретико-методологічних засад і прикладних аспектів оптимізації позиції учня в навчанні та вихованні. А їх різновекторність і міждисциплінарний характер вказують на складність цього наукового феномену, створюючи передумови для розширення предметної площини дослідження проявів особистості школяра в оновлених умовах.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – визначити потенціал гуманітарної педагогічної парадигми у втіленні ідеї суб'єктності особистості школяра в освітній процес.

Для досягнення мети були поставлені такі задачі:

1. Проаналізувати місце ідеї суб'єктності зростаючої особистості у вітчизняній освітній політиці кінця ХХ – початку ХХІ століття.
2. Визначити організаційно-педагогічні та змістові аспекти реалізації ідеї суб'єктності особистості школяра в умовах сучасних освітніх перетворень.

4. Суб'єктність особистості школяра як орієнтир гуманітарної освітньої парадигми

Реформування системи освіти визначається потребами пошуку ідеальних форм реалізації суспільного запиту на формування підрастаючого покоління у конкретних історико-культурних умовах. Кінець ХХ століття у зв'язку з цим був позначений підвищеним інтересом до питань удосконалення навчально-виховного процесу, актуалізації особистісного потенціалу учасників педагогічної взаємодії. Найконструктивнішою у контексті особистісного розвитку суб'єкта учіння виявилася гуманітарна освітня парадигма, яка розвивалася у межах цивілізації «педагогіки гуманізму» [1]. Її теоретико-методологічні засади та потреба реалізації віддзеркалили нове бачення цільових настанов, мотивів і ціннісно-сміслових аспектів діяльності людини загалом та учасників педагогічного процесу зокрема.

Не зважаючи на складність окреслених змін, в історії становлення освіти української держави були зроблені кроки, які наближали завдання навчання, виховання і розвитку дитини (школяра) до пріоритетних поглядів педагогічної науки на особливості забезпечення особистісного розвитку та становлення індивідуальності суб'єктів педагогічної співдії. Оцінка науковцями і практиками домінуючих освітніх парадигм та їх рефлексія знайшли своє відображення у реформаторських ідеях та інноваційних підходах організаторів та управлінців освітньої галузі.

На законодавчому рівні питання впровадження гуманітарної педагогічної парадигми в Україні, насамперед, були представлені в Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), затвердженій в 1993 році, де з поміж принципів її реалізації вказано на необхідність гуманітаризації освіти, що покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення [7]. Можемо констатувати, що основні методологічні питання гуманітарного підходу до школярів під час їхнього навчання, виховання і розвитку ско-

нцентровані у цій Програмі навколо світоглядної спрямованості освіти, її смислотворювальної функції, діалогізації педагогічної співдії, використання освітнього середовища як джерела розвитку (про що наголошував ще Л. С. Виготський).

Більш розгорнуто підходи до реалізації положень гуманітарної педагогіки, яка в історико-педагогічному контексті кінця ХХ – початку ХХІ століття стала провідною, представлені в Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа), затвердженій у 2001 році (не зважаючи на суперечливий характер ставлення до неї громадськості й освітян). Як зазначали її автори, «освіта ХХІ століття – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку. ... Вектор шкільної освіти, спрямовуючись у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності і відкритості школи, зумовлює принципову необхідність переосмислення усіх факторів, від яких залежить якість навчально-виховного процесу, змісту, методів, форм навчання і виховання, системи контролю і оцінювання, управлінських рішень, взаємовідповідальності учасників навчально-виховного процесу» [8]. Отже, основна увага в Концепції була спрямована на зміну малоефективної, перевантаженої «відомостями, які не мають суттєвої загальноосвітньої цінності», обтяженої суб'єкт-об'єктним підходом (не зважаючи на визнання пріоритету діалогічності у педагогічному процесі) шкільної освіти. Як бачимо, основні орієнтири реформування освітнього процесу розробники Концепції вбачали в окремих положеннях гуманітарної освітньої парадигми, а саме, цінності особистісного підходу до організації навчально-виховного процесу. Йдеться про саморозвиток школярів, їх здатність до самоосвіти, надання освітній ситуації особистісної значущості.

З поміж основних завдань, які би допомогли змінити освітню ситуацію, у Концепції визначено потребу різнобічного розвитку індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування її ціннісних орієнтацій, бажання й уміння вчитися; становлення в учнів цілісного наукового світогляду, загальнонаукової, загальнокультурної, технологічної, комунікативної і соціальної компетентностей, оволодіння засобами пізнавальної і практичної діяльності тощо [8]. Також наголошувалося на ідеї самоцінності дитинства, діалогу, усвідомленого вибору дитиною особистого життєвого шляху.

Крім організаційно-педагогічних аспектів, запропонованих в Концепції підходи до реформування шкільної освіти, містили інформацію про напрями перебудови сутності педагогічного процесу. Йдеться про навчальний зміст і методика, які формують «світогляд, ціннісні орієнтації, уміння самостійно вчитися, критично мислити, користуватись комп'ютером, здатність до самопізнання і самореалізації особистості у різних видах творчої діяльності, вміння і навички, необхідні для життєвого і професійного вибору» [8].

Нове бачення сутності педагогічної співдії не можливе без зміни позиції вчителя. Саме він здійснює управління пізнавальною (навчальною) діяльністю школяра, а отже, від його настанов, стилю педаго-

гічної діяльності, засад педагогічного мислення залежить переорієнтація сучасної школи на гуманітарні підходи у навчанні, вихованні й розвитку учня. З огляду на це особлива увага в Концепції спрямована на гуманітарну природу самої педагогічної діяльності та її розуміння педагогом. Зміна його професійної позиції передбачала визначення нових орієнтирів професійної діяльності: не оцінка навченості учнів, а стимулювання їхніх особистісних досягнень, не контроль, а спільна відповідальність за результати співпраці.

Ідеї модернізації освітнього простору в напрямі реалізації особистісного підходу, орієнтації освіти на потреби та індивідуальні можливості дитини, розвиток її як активної, самодостатньої особистості, здатної виявляти власне ставлення до світу і самої себе набули подальшого втілення в Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента України у 2002 році [9]. Зокрема, засадничими для державної політики з розвитку освіти були визнані її особистісна орієнтація, формування національних і загальнолюдських цінностей, запровадження освітніх інновацій тощо. Держава через систему змісту освіти та інноваційний підхід до її організації, запровадження інноваційних технологій, згідно з задекларованим, спрямовувала свої зусилля на «формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості» [9]. Представлені умови та чинники удосконалення навчального та виховного процесів у контексті їх впливу на розвиток психічних функцій, особистісних настанов та ставлень школярів, формування їх самоактивності ґрунтувалися на усвідомленні необхідності поєднання наукових досягнень у галузі педагогічної і психологічної наук, які були визнані пріоритетними напрямками розвитку науки в Україні.

Особистісний контекст оновлення системи освіти став однією з концептуальних ідей у схваленій Указом Президента України від 25 червня 2013 року №344/2013 Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [10]. Задля врахування тенденцій розвитку постіндустріальної цивілізації, у якій суб'єктність стала провідною характеристикою особистості, Національна стратегія визначила основоположним «забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання впродовж життя», а стратегічним напрямом – реформування системи освіти на основі принципу пріоритетності людини [10]. Окреслене містилося в змісті основних завдань Національної стратегії. Суб'єктність школяра забезпечувалася в них завдяки оновленню цілей і змісту освіти на засадах особистісної орієнтації, втілення концепції розвивальної педагогіки, забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку учнів відповідно до їхніх особистісних потреб, інтересів і здібностей. Атрибутивні ознаки суб'єктності постали в Національній стратегії як предмет цілетворення. Йдеться про формування соціально зрілої творчої особистості, здатної роботи свідомий вибір, бути ініціативною, відповідальною. Центрація на особистості, реалізації ідеї демократизації та гуманізації навчально-виховного процесу знову були визнані провід-

ною педагогічною ідеологією. Отже, ідейна спрямованість освітнього процесу залишається сталою впродовж останніх десятиліть. Однак її втілення потребує трансформації як на науково-педагогічному, так і на педагогічно-технологічному рівнях.

Вочевидь, питання сутності «суб'єктності» як педагогічного феномену, її маркерів (атрибутивів), умов та засобів розвитку варто включити в зміст освітньої програми підготовки майбутніх педагогів. Адже саме від них залежить вдумливе осмислення та творче втілення засад оновленого змісту освітнього процесу й системи взаємодії педагога з учнями (концепція «Нової української школи», особистісно-зорієнтований підхід, гуманна та гуманістична педагогіка, гуманітарна парадигма в освіті тощо), через які простежується значний інтерес до реалізації не декларованої, а істинної ідеї суб'єктності особистості школяра. Акцентуємо увагу на тому, що базові компоненти концепції «Нової української школи» [11] містять вказівку на те, що реформування освіти не можливе без формування нового ставлення до суб'єктів освітнього процесу – педагогів і, особливо, учнів. Самореалізація, партнерство, дитиноцентризм, з одного боку, не нові для освітньої галузі поняття, з іншого, їх технологічне забезпечення здебільшого лише проголошувалося, а школяр реально залишався об'єктом впливу при збереженні права на суб'єктність.

Отже, методологічні орієнтири педагогічної науки кінця ХХ – початку ХХІ століття (виникнення нових парадигмальних підходів до розуміння сутності взаємодії суб'єктів освітнього процесу; наукове обґрунтування, нове бачення змісту діяльності учня по засвоєнню знань, виробленню умінь, формуванню компетенцій; аргументація педагогічної доцільності змін в організації педагогічного процесу; транспектива становлення особистості учня, вираження його індивідуальної сутності у навчальній діяльності, ставленні до навколишнього світу тощо) були предметом втілення в окремих державних актах. Ними задекларовано зміст реформування освітньої системи України, розглянуто перспективні напрями зміни освітньої ситуації з огляду на потреби діалогізації педагогічної співдії, залученості учня в педагогічний процес, використання ним отриманих знань та набутих компетентностей у процесі формування власної світоглядної орієнтації, життєздійснення, тобто його суб'єктності.

Втілення в шкільну практику основних положень гуманітарної парадигми вимагає окреслення її основних постулатів, які визначають особливості функціонування системи навчальної і виховної співдії вчителя й учнів, а також можливостей розвитку кожного з суб'єктів освітнього процесу. За умов гуманітарного підходу педагогічні реалії повинні відповідати, по-перше, конкретним ціннісним орієнтирам (йдеться про відносини, в яких ставлення людини до себе, до світу допомагають зрозуміти сенс власного буття), по-друге, ментальним настановам (людина та педагогічний процес розглядаються як цілісні феномени, які характеризуються нелінійністю розвитку), по-третє, системному підходу для опису змістових і процесуальних характеристик педагогічного процесу [12].

Центром гуманітарної освітньої парадигми є не учень, який засвоює знання, а людина, що пізнає істину [1]. А так як однозначність істини може піддаватися сумніву, то важливою визнано не її саму (істину), а ставлення до неї. Крім того, суб'єктивний досвід, отриманий у взаємодії з навколишніми та світом, створює основу для осмислення сприйнятої інформації завжди з певної позиції, крізь оцінку відомого і невідомого, його розуміння, усвідомленості та, відповідно, смислоутворення, яке стає результатом навчальної діяльності.

Означене, на наш погляд, вказує на пріоритетність ціннісного та цілісного ставлення до школяра як суб'єкта учіння. Особистісний (суб'єктний) аспект у межах гуманітарної освітньої парадигми не тільки і не стільки визначається особистісно-орієнтованим підходом у навчанні й вихованні, організацією розвивального навчання або демократизацією педагогічного процесу (що характерно для гуманістичної педагогічної парадигми). Гуманітарний контекст освіти ставить нові завдання перед педагогами – формування особистісного світосприйняття школяра на основі зміни підходу до процесу засвоєння знань. Йдеться не тільки про розуміння сприйнятого, пізнаваного, але й його осмислення, досягнення людиною світу, вільний вибір своєї позиції. Навчальна діяльність школяра набуває для нього статусу діяльності, що дає змогу розуміти інформаційну реальність та інтерпретувати її (за умови узгодженості критеріїв).

Організація навчальної співдії під час засвоєння знань та формування відповідних компетенцій повинні забезпечувати врахування індивідуальних особливостей школяра, можливість формування у нього власного погляду на змістові одиниці інформації, сприяти розвитку світоглядних орієнтацій. Теоретичне обґрунтування цих положень отримало своє втілення в розробці дидактичної концепції гуманітаризації змісту шкільних підручників [4]. На нашу думку, бачення авторкою потреби в оновленні змісту сучасної освіти відображає його орієнтованість на врахування гуманітарної природи процесу пізнання. Вона вважає, що гуманітаризувати знання – означає зробити його особистісно-орієнтованим, суб'єктно-значущим для людини. Запропонована відповідно до розробленої концепції гуманітарна модель побудови підручника представлена системою принципів (аксіологічність, контекстність, суб'єктна орієнтованість, індириктивність, емпатійність) та інноваційних функцій (онтологічна, аксіологічна, ідентифікаційна, особистісно-створювальна) [4]. Усі вони відображають парадигмальну ідею цінності, особистої значущості інформації, що пізнається, орієнтованості на становлення суб'єктної сутності людини.

Зародившись на основі гуманістичної парадигми, ознаки якої простежуються в гуманітарному підході, акцентуємо увагу на його інноваційності як щодо змісту, так і в стратегіях форм та методів організації освітнього процесу. Приймаємо точку зору про те, що гуманітарно-орієнтований освітній процес важко формалізувати, адже він «спрямований не на створення умов для передачі знань, а на створення умов для розуміння і побудови на цій основі власних

смислів (світогляду), а, відповідно, на формування особистості» [3]. Отже, щоби привласнити знання йому необхідно «народитися» у кожній людині заново. Саме такий контекст розуміння сутності співучасті у педагогічній взаємодії, на нашу думку, вказує на суб'єктну позицію школяра.

Суб'єктність у цьому розумінні виявляється, з одного боку, у визнанні за учнем права бути суб'єктом учіння: мати власну позицію, ставлення до змісту знання та виявляти активність у привласненні досвіду виробленого людством (що також є важливим). А, з іншого, у розкритті його потенційних можливостей завдяки створенню умов для здійснення особистісного саморозвитку школяра в процесі його активної взаємодії з навчальним матеріалом, у співвідношенні з його життєвим досвідом. Вони сприяють виробленню ціннісних та мотиваційних орієнтацій, смисложиттєвих утворень, породжують особистісні смисли, що впливають на сприймання школярем навчальної діяльності як інструменту саморозвитку. Отже, реалізація гуманітарної парадигми створює перспективу для вияву школярами вищого рівня активності та самостійності у розв'язанні навчальних задач, ініціативно-творчого засвоєння дійсності.

5. Результати дослідження

Зміна парадигм у педагогічній науці – питання актуальне й, водночас, дискусійне. Це підтверджено значною кількістю публікацій щодо їх розрізнення та структуривання, детермінації змінюваності, змістового наповнення, ролі учня та вчителя в організації педагогічної співдії тощо. Сьогодні засвідчило важливість забезпечення саме суб'єкт-орієнтованого підходу до аналізу освітнього середовища. З огляду на це особливої актуальності набував аналіз гуманітарної освітньої парадигми як пріоритетної в педагогічній науці кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Такий підхід до осмислення педагогічного процесу пов'язаний з підвищеною увагою до ролі учня у педагогічному процесі школи. Йдеться про його суб'єктну сутність, становлення й розвиток його особистості, індивідуальності. Саме такий ракурс розгляду школяра відображений у законодавчих актах, що визначили перспективи розвитку освіти на перетині століть. Наукове обґрунтування дістали основні положення реалізації гуманітарно-цілісного підходу до школяра, гуманітарної парадигми в освіті, потреба розвитку гуманітарної педагогіки. Їх основу становить новий погляд на місце учня у педагогічному процесі, зміна змісту і стратегій форм та методів організації освітнього процесу. Школяр орієнтований у межах цієї парадигми не тільки на розуміння сприйнятого, пізнаваного, а і його осмислення, привласнення знання через творення його сенсу, світоглядного ставлення до нього, вироблення ціннісних орієнтацій, породження особистісних смислів (гуманітарний підхід у пізнанні, де використання герменевтичного підходу забезпечує розвиток діалогічного мислення). Отже, знання стає суб'єктно-значущим, а навчальна діяльність та педагогічний процес – середовищем розвитку та саморозвитку школяра.

6. Висновки

1. Пріоритетність гуманітарного підходу до організації освітнього простору віддзеркалює основні тенденції розвитку педагогічної теорії та практики нового тисячоліття. Новий тип історичної реальності викликав потребу не тільки гуманізувати середовище співіснування учасників педагогічної співдії, а і гуманітаризувати його. Йдеться про прийняття ними взаємної відповідальності за сконструйований освітній контекст. Саме у такому осмисленні міра самостійності, ініціативності, креативності, свободи та відповідальності зростаючої особистості набуває виняткової ваги, а вчитель постає партнером і помічником у самореалізації школяра.

2. Нормативно-правова база, яка визначила освітню політику в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття), містить чіткі вказівки на потребу реалізації в освітньому процесі суб'єктної позиції і педагогів, і їхніх учнів. Засадничі положення законодавчих

документів засвідчили декларованість такого підходу та напрями його впровадження. Отже, ціннісно та значеннєво суб'єктність отримала визнання та стала змістом виокремлення освітніх функцій.

3. Очевидно, що втіленою суб'єктність може бути лише за умови підтримки педагогом внутрішньої детермінації розвитку школяра. Організоване в такий спосіб учіння виступає водночас чинником, механізмом і засобом його саморозвитку, авторства змісту та форми себе, зорієнтованості свого життєвого шляху та світу довкола. Контекстуальний аналіз гуманітарно-цілісного підходу виявив, що його провідні положення оптимально відповідають уявленням про постмодерного школяра та розвиток його ресурсності.

Перспективним вважаємо ґрунтовне вивчення змістових та процесних аспектів втілення ідеї суб'єктності зростаючої особистості в освітній простір сучасних навчальних закладів.

Література

1. Колесникова, И. А. Педагогические цивилизации и их парадигмы [Текст] / И. А. Колесникова // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 43–48.
2. Никитин, В. А. Социокультурные изменения, определяющие новые задачи исследования образования [Электронный ресурс]: мат. XIV чтений / В. А. Никитин. – 2008. – Режим доступа: <http://www.fondgp.ru/lib/chteniya/xiv/mat/22>
3. Архипова, О. В. Гуманитарное образование и гуманитарная педагогика: природа, специфика, цели [Текст] / О. В. Архипова // Общество. Середя. Развитие (Тетра Humana). – 2011. – № 2. – С. 192–195.
4. Журавлева, О. Н. Дидактическая концепция гуманитаризации содержания современного школьного учебника [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / О. Н. Журавлева; Санкт-Петербургская академия постдипломного педагогического образования. – СПб., 2013. – 48 с.
5. Слободчиков, В. И. Парадигмы развития психологии и образования [Текст] / В. И. Слободчиков // Психологическое образование: контексты развития. – 1999. – № 3. – С. 120–145. – Режим доступа: <http://charko.narod.ru/tekst/alm3/slob.html>
6. Макаруч, І. О. Рефлексивний потенціал освітньої парадигми [Текст] / І. О. Макаруч // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. – № 2. – С. 77–80.
7. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) [Електронний ресурс]. – Українська педагогіка. – Режим доступу: <http://ukped.com/statti/zakoni-z-pitan-osviti/111-.html?showall=&start=4>
8. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) [Текст]. – Постанова спільного засідання колегії Міністерства освіти і науки й Президії АПН України, 2001. – № 12/5-2. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/?list=2
9. Про Національну доктрину розвитку освіти [Текст]. – Указ Президента України, 2002. – № 347. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
10. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Текст]. – Указ Президента України, 2013. – № 344. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10>
11. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи [Текст]. – МОН України, 2016. – № 10. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/202016/12/05/konczepczija>
12. Соловцова, И. А. Специфика гуманитарно-целостного похода в исследовании педагогических явлений и процессов [Электронный ресурс] / И. А. Соловцова. – 2007. – Режим доступа: <https://subscribe.ru/archive/science.humanity.laboratory/200711/06070816.html>

*Рекомендовано до публікації д. пед. наук Логвиненко Т. О.
Дата надходження рукопису 26.10.2017*

Галаян Олена Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна 82100
E-mail: halyane@ukr.net